

DEN ekonomiska SIDAN

Av Åke Ortmark

Tillväxt och stagnation

Den ekonomiska utvecklingen i Europa mellan de båda världskrigen var inte särskilt briljant. Tvärtom bör mellankrigsperioden lämpligen studeras med rynkad panna och tårat öga. Mellan 1880 och 1913 steg den europeiska industriproduktionen med ungefär tre procent om året, men åren 1913—

1940 var ökningen inte mer än 1,4 procent. (Siffrorna avser bara sex länder, men de är antagligen representativa för hela Europa.) Vad är anledningen?

Professor Ingvar Svennilsons med stora förväntningar motsedda bok om Europas ekonomiska utveckling har nu publicerats och därmed har vi fått en djup och intressant källa att ösa ur när vi ska försöka belysa det antydda problemet. (Growth and stagnation in the European economy, United Nations, 342 sid., Sv. kr. 24:50.)

Det är otänkbart att här ge en någorlunda fullständig presentation av bokens innehåll — ungefär lika otänkbart som att underlåta att ge några smakbitar. Boken är av intresse inte bara för nationalekonomen, utan också för industrimannen och alla andra som på något sätt är engagerade i ekonomiska problem.

Svennilson har sett som sin främsta uppgift att försöka besvara frågan varför den ekonomiska utvecklingen i Europa mellan världskrigen var så mycket långsammare än tidigare. Hans huvudtes är i korthet att den europeiska ekonomin efter första världskriget ställdes inför åldriga omställningsproblem, som hade uppstått genom strukturförändringar i världshandeln, genom den tekniska utvecklingen och genom förändringar i befolkningstillväxten. En sån omställning är visserligen ett normalt led i varje ekonomisk utveckling, men författaren påvisar att trögheten i det ekonomiska systemet i lika avseenden var så stor, att den europeiska ekonomin kom in i en lång omställningskris, som kunnat övervinnas mera fullständigt först efter andra världskriget. Svennilson har hittat tröghetsmoment såväl i den växande ekonomiska nationalismen och svårigheterna att ställa om en åldrande industristruktur som i missriktade statliga ingrepp för att hålla uppe haltande delar av näringslivet.

Svennilson belyser sin tes genom ingående, sifferspäckade studier av utvecklingen i olika industrier: Avsnittet om varvsindustrin är särskilt intressant ur svensk synpunkt. Efter första världskriget hamnade världens varvsindustri i en långvarig kris på grund av den starka stagnationen i Amerikas handelsflotta under kriget, och de europeiska handelsflottornas återuppbyggnad efter den långa krisen förlängdes genom världshandels allmänna stagnation. Men författaren belyser också hur omställningen till oljedrivna motorfartyg höll varvsindustrin sysselsatt och hur de skandinaviska skeppsvarven i för-

ening med skandinaviska industrier genom pionjärsatser på motordriftens område lyckades öka sin produktion kraftigt, medan varvsindustrin i andra länder gick tillbaka. I den engelska varvsindustrin påskyndades tillbakagången genom kartellavtal och statligt skydd för den engelska stålindustrin, som levererade råvaror till skeppsvarven. De skandinaviska varven hade däremot alltid möjlighet att köpa där det var billigast. — Det är bara ett exempel på hur författaren sökt spåra de krafter som höll utvecklingen tillbaka respektive drev den framåt.

Särskild uppmärksamhet har Svennilson vidare ägnat åt förskjutningarna i den internationella handelsstrukturen och speciellt förskjutningen mellan olika varor. Han visar i kapitlet om den internationella handeln hur snabbt efterfrågan från de transoceana länderna försköts mot nya varuområden. Världen behövde allt mindre och mindre av Europas textilier och enklare manufaktur och har under de senaste fyrtio åren mer och mer förskjutit sin efterfrågan mot maskiner, bilar och andra transportmedel. Den långsamma omställningen av den europeiska industrin medförde också att Europas export kom att ligga under i konkurrensen framför allt till USA, som snabbt orienterade sig mot nya varuområden. Dessa utvecklingstendenser har studerats för enskilda transoceana marknader som Argentina, Brasilien, Australien, Indien och Pakistan. På alla håll finns samma tendens: Europa förlorade genom en långsam start efter första världskriget terräng i förhållande till sin främste konkurrent. Redan från och med 1930-talet inträdde emellertid en viss stabilisering i Europas handel av olika marknader och detta betraktar Svennilson tydligen som ett utslag av att Europa sent omsider börjat utveckla nya exportindustrier. Han pekar här särskilt på den växande europeiska bilexporten; den utvecklingen har som bekant fullföljts efter det senaste kriget.

Svennilson har som sagt försökt sig på en tolkning av den långsiktiga utvecklingen. Men han har varit anspråkslös nog att räkna med att hans synpunkter inte är uttömmande. Med detta motiverar han att stora delar av det statistiska materialet är framlagt i en omfattande tabellbilaga, där den framtida forskningen följaktligen kan hämta näring. Boken avslutas med ett hundratal sidor statistiska tabeller som täcker utvecklingen av Europas befolkning, inkomster, utrikeshandel och produktion åren 1913—1950. I stor utsträckning har dessa tabellserier förts tillbaka till 1880, därför att författaren velat ställa in mellankrigsperioden i ett längre historiskt perspektiv. Det är särskilt intressant att serierna blivit framförda till några år efter det senaste kriget. De flesta diagram har också utsträckts till 1950. Det blir därigenom möjligt att statistiskt dra ut tendenserna från mellankrigsåren till tiden efter det andra världskriget. Svennilsons hela analys är också ägnad faktorer i den ekonomiska långtidsutvecklingen av så grundläggande karaktär att parallellerna med de aktuella utvecklingsmöjligheterna i Europa ger sig själva.

(Forts. på sid. 15)

»Utvecklingen bör studeras med rynkad panna och tårat öga.»

Ekonomisk psykologi

En viktig del av den ekonomiska teorin bygger på antagandet att ju mer man har av en sak, desto mindre värderar man ett tillskott av samma sak: föreställningen om en s.k. avtagande gränsnytta. Man har provat antagandet på apelsiner och funnit det realistiskt: människan äter med stor förtjusning en apelsin, med glädje två apelsiner, med ett visst småleende tre apelsiner, utan att förlora sinnesron kanske fyra apelsiner, men när konsumtionen börjar röra sig kring och kanske över ett halvdussin har apelsinätandet, en gång så fyllt av tjusning, blivit en något tvivelaktig hobby mogen att ersättas av andra. Människan blir mätt, »nyttan» av varje ny apelsin har avtagit; apelsin nummer fyra är ett mindre värdefullt tillskott än apelsin nummer två.

Sedan man genom dylika experiment, som lätt låter utföra sig även med smörgåsar, funnit att antagandet om en avtagande gränsnytta är hållbart har man flyttat över det på ett vidare och mer komplicerat plan, på inkomstplanet. Lagen om avtagande gränsnytta är generell som man sagt, den gäller inte bara apelsiner etc. utan också pengar: en viss inkomstförändring är av mindre betydelse för en person ju högre inkomst han har, dvs. ett tillskott på tusen kronor till en inkomst på 10 000 är värdefullare än samma tillskott till en inkomst på 15 000. Den fjärde apelsinen är mindre värd än den första, på samma sätt förhåller det sig med den fjärde tusenlappen.

Detta resonemang har blivit mycket allmänt accepterat och omtyckt och utnyttjas fortfarande ofta i litteraturen som ett av de bästa motiven för en sådan sak som inkomstutjämning. Ty, säger man sig, om nu tusenlapparna i toppen upplevs som mindre värdefulla, då är det också berättigat att göra inkomstskatten progressiv, att ta mer av de överst liggande tusenlapparna.

Här ska det berättigade i inkomstutjämning inte alls diskuteras; vi är ju nästan alla överens om att en viss dylik anordning av en mängd olika skäl är rimlig. Men däremot kan man ställa frågan om just gränsnytteteorin verkligen ger ett hållbart motiv för inkomstutjämning, dvs. om inkomstens gränsnytta faktiskt är avtagande. Blir en person kanske lika förtjust när han får den sextonde tusenlappen som när han får den elffte?

Gränsnytteteorin har kritiserats på flera olika sätt genom årens lopp och med stor framgång; den anses också numera på kanske de flesta håll tämligen obsolet. Att gränsnyttan av apelsiner avtar vid en ökning i konsumtionen måste tydligen bero på att behovet av apelsiner är konstant, inom den vanligen rätt begränsade ram som

alls av magmuskulaturen. Inkomstbehovet är däremot inte alls konstant på samma definitiva sätt. En person som flyttas upp för inkomststegen möter ständigt nya behov som kräver tillfredsställelse kanske lika starkt som behoven längre ner på stegen, åtminstone om man bortser från »de absolut elementära behoven», vilka ju i exempelvis Sverige är täckta för i stort sett hela befolkningen.

Ökade inkomster öppnar inte bara möjligheter till utan ställer också på sätt och vis krav på större utgifter. Det beror bl.a. på att en person för att bli accepterad i de nya grupper han ofta kommer att tillhöra genom en inkomstförbättring, många gånger av prestigeskäl drivs till att underkasta sig vissa utgifter och förmågan att kunna göra det kan upplevas som lika värdefull i inkomster kring 15 000 som kring 10 000. Det finns ingen anledning att tro att det inkomsttillskott som tillåter 10 000-kronorsmannen att köpa och driva en motorcykel upplevs

som mer värdefullt än det inkomsttillskott som tillåter 15 000-kronorsmannen att ge sitt barn en dyrbarare skolutbildning. I den mån dessa hypoteser är vettiga är gränsnytteteorin en statisk abstraktion som, för att citera en gammal känd ekonom, »är sann bara om man bortser från att människan förändras». Det intressanta i sammanhanget är alltså att människan ständigt förändras, får nya behov och nycker att tillfredsställa. Därför är också föreställningen om inkomstens avtagande gränsnytta mycket diskutabel.

Dessa rader har närmast inspirerats av den tysk-amerikanske ekonomen och gestaltpsykologen George Katonas forskningar. Han skrev för några år sedan en mycket läsvärd bok (Psychological analysis of economic behavior, New York 1951) där han presenterade sin »syn-tes» mellan psykologi och ekonomi, sin »ekonomiska psykologi», och propagerade för en mer verklighetstrogen människoupfattning bland ekonomerna. Det hade andra gjort före honom, men knappast någon så systematiskt. Katona drev bl.a. en del gäck med gränsnytteteorin, dock utan att komma in på de konsekvenser som dragits ovan.

Av boken fick man nog intrycket att här var ett område där det skulle komma att hända mycket under de närmast följande åren, både på det teoretiska och praktiska planet. En artikel av Katona i tidskriften Scientific American (oktober 1954) läser man därför med viss spänning. Av artikeln att döma är det emellertid inte mycket som utträttats sen sist. Katona lägger fram i stort sett samma resultat från de stora intervjuundersökningar bl.a. om konsumenternas framtidsförväntningar, som han leder vid Michigan-universitetet i USA — hans undersökningar påminner i viss utsträckning om Industriens Utredningsinstitutets intervjuundersökning bland bilägare och icke bilägare, som pågår när detta skrivs — och han är lika elak som vanligt mot Keynes, som han anser vara en skral människokännare. Vi får tydligen vänta ett slag till på Katona; hans undersökningar är väl trots allt ännu så länge knappast mer än inledda. Men så småningom kommer han antagligen med något verkligt intressant utöver det som redan tidigare publicerats.

